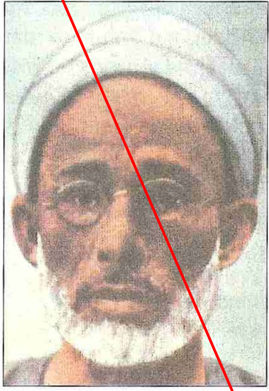

Muhammed Haseneyn el-Adevî

yetindeki Desuk Enstitüsü, Dimyat Enstitüsü ve Tanta'daki Ahmedî Enstitüsü gibi Ezher'e bağlı dinî enstitüleri ıslah etti. Bu enstitülere giriş şartlarıyla eğitim ve öğretim programlarını düzenledi yeni binalar yaptırdı. Dört fıkıh mezhebini temsilen otuz kişiden oluşan Ezher Büyük Âlimler Cemaati (Cemâatü kibâri'l-ulemâ) ve Ezher Yüksek Meclisi üyeliğine seçildi. Daha sonra Ezher meşihatlığına vekil tayin edildi. Osmanlı Devleti tarafından kendisine üçüncü dereceden Mecîdî nişanı ile ikinci dereceden Osmânî nişanı verildi; ayrıca Mısır'da birinci dereceden "ilmî taltif kisvesi" aldı. 1915'te, Ezher'le ilgili bazı konularda, Mısır'ın başında bulunan Hüseyin Kâmil ile aralarında anlaşmazlık çıkınca idarî görevlerinden alındı. Bunun üzerine kendisini tamamen öğretime ve kitap yazmaya verdi. Aynı zamanda, Halvetiyye'nin Şerkâviyye kolunun faal bir mensubu ve tarikatın kurucusu Ahmed b. Şerkâvî el-Halîfî'nin önde gelen talebeleri arasında bulunuyordu. Nisan 1936'da vefat etti; Kahire'de Abbâsiyye semtindeki Karâfetül-hafîr Mezarlığı'na defnedildi.

Başta fıkıh ve tasavvuf olmak üzere naklî ve aklî ilimlerle ilgili kaleme aldığı eserlerin büyük bir kısmı yayımlanmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Bülûġu's-sûl fî medḫali ʿilmi'l-uṣûl; el-Ḳavlü'l-câmiʿ fi'l-keşf ʿan muḳaddimeti Cemʿi'l-cevâmiʿ; el-Ḳavlü'l-mübîn fî ḥukmi'l-muʿâmele beyne'l-ecânib ve'l-müslimîn; el-Fuṣûlü'l-vâfiyât fî aḥkâmi'l-muʿâmelât; Fetâvâ şerʿiyye; el-Mevâriş fi'ş-şerîʿati'l-İslâmiyye; Şerḥu'l-Mevridi'r-Raḥmânî fi't-tevḥîd ve't-taṣavvuf; Ḥükmü't-tevessül bi'l-enbiyâʾ ve'l-evliyâʾ; İtḥâfü'l-verâd bi-eşiʿʿati'l-evrâd li's-sâdeti'l-Halvetiyye; el-İfâdâtü'l-ḳudsiyye fî beyâni baʿḍi'l-ıṣṭılâḥâti'l-ḥikemiyye; et-Taṣavvurâtü'l-evveliyye fi'l-meṭâlibi'l-ḥikemiyye; Taʿlîḳa ʿalâ Risâleti'l-Âmilî fî ʿilmeyi'l-cebr ve'l-ḥisâb; el-Ḥâşiyetü'l-kübrâ ʿale'l-Maʿḳûlâti'l-ḥikemiyye fi'l-felsefe; ʿUnvânü'l-beyân fî ʿulûmi't-tibyân; el-Medḫalü'l-münîr fî muḳaddimeti ʿilmi't-tefsîr; et-Taʿlîḳ ʿalâ Nuḫbeti'l-fiker.*

BİBLİYOGRAFYA:
Ali Paşa Mübârek, *el-Ḫıṭaṭü't-Tevfîḳıyye*, Bulak 1306, IX, 179; Serkis, *Muʿcem*, II, 1648-1649; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 446; Zeki Mücâhid, *el-Aʿlâmü'ş-şarḳıyye*, Kahire 1945, II, 160; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, Kahire 1373-78/1954-59, VI, 326; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn*, Dımaşk 1376-80/1957-61 → Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), IX, 231; *Fihrisü'l-Mektebeti'l-Ezheriyye*, IV, 152; VI, 143; Muhammed Suâd Celâl, "el-İmâmü'l-ḥucce eş-Şeyḫ Muḥammed Ḥaseneyn Maḫlûf el-ʿAdevî", *Mecelletü'l-Ezher*, LV/9, Kahire 1983, s. 1510-1519; F. De Jong, "al-ʿAdawī", *EI² Suppl.* (İng.), I, 40-41.

 MÂCİDE MAHLÛF

ADEVİYYE
(العدوية)

Adî b. Müsâfir'e nisbet edilen bir tarikat.

Adî b. Müsâfir'in vefat ettiği 557 (1162) yılından itibaren Musul ve civarında birkaç asır varlığını sürdüren bu tarikat, daha sonra şeyhe hürmet ve tâzimde ileri gidip onu ilâhlaştırma noktasına kadar götüren bazı müfrit taraftarları vasıtasıyla Yezîdîliğe dönüştürülmüştür. Başlangıçta tam mânasıyla Sünnî bir tarikat olan Adeviyye, böylece şeriat dışı bir tarikat haline gelmiştir. Bugün sadece Yezîdîlik'le ilgisi dolayısıyla üzerinde durulan ve Sohbetiyye adıyla da anılan tarikatın âdâb, erkân ve tarihî inkişafı hakkında fazla bilgi yoktur. Kaynaklarda Adeviyye tarikatından çok bu tarikatın kurucusu olarak kabul edilen Adî b. Müsâfir hakkında da bilgi mevcuttur (bibliyografya için bk. **ADÎ b. MÜSÂFİR**).

 SÜLEYMAN ULUDAĞ

ÂDID
(عاضد)

Sözlükte "yardım eden, destekleyen" anlamına gelen kelime, hadis ilminde, eksikliği bulunan bir haberin eksikliğini gideren ikinci bir haber için kullanılmıştır (bk. MÜTÂBAAT).

ÂDID-LİDÎNİLLÂH
(العاضد لدين الله)

Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf (ö. 567/1171)

Son Fâtımî halifesi (1160-1171).

20 Muharrem 546'da (9 Mayıs 1151) Kahire'de doğdu. Bu sırada devlet zayıf düşmüştü ve karışıklıklar içindeydi. Fâtımî idaresi Mısır'ın Sünnî halkı tarafından desteklenmediği gibi, Bedr el-Cemâlî'den (ö. 1094) beri ülkeyi fiilen vezirler yönetmekteydi. Büyük kumandanlardan vezirlik makamına geçenler "sultan" unvanını alıyor, sikke ve hutbede adları halife ile beraber anılıyordu.

Vezir Talâî' b. Rüzzîk, genç Fâtımî Halifesi Fâiz'in 3 Temmuz 1160 tarihinde ölümü üzerine onun yerine henüz dokuz yaşındaki Ebû Muhammed Abdullah'ı el-Âdıd-Lidînillâh unvanıyla halife ilân etti. Ayrıca halifeyi ve sarayı kontrol altında tutabilmek için onu kızlarından biriyle evlendirdi ve böylece devlet idaresine tamamen hâkim oldu. Talâî'in Eylül 1161'de öldürülmesi üzerine yerine Rüzzîk vezir tayin edildi. Rüzzîk'ten sonra sırasıyla Kûs Valisi Şâver ve saray ağası Dirgām vezir oldu. Ancak Şâver 25 Mayıs 1164 tarihinde yeniden Fâtımî vezirliğini ele geçirdi. Kudüs Haçlı Kralı Amaury'nin 1168 yılında Mısır'da Şâver'e karşı çıkarttığı isyanın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine elebaşıları Kudüs'e kaçtılar. Amaury isyancıların teşvikiyle Mısır'ı işgale karar verdi ve 19 Ekim 1168'de Askalân'dan Mısır'a hareket etti. Bunun üzerine Şâver ve Âdıd, Nûreddin Zengî ile Esedüddin Şîrkûh'tan yardım istediler. Şîrkûh 7000 kişilik bir orduyla Mısır'a hareket edince Amaury ülkesine döndü. Şîrkûh Kahire'de Halife Âdıd ve veziri Şâver tarafından karşılandı. Şâver, Şîrkûh'un yeğeni Selâhaddin (Eyyûbî) ve arkadaşları tarafından kendileri aleyhinde faaliyette bulunduğu için tutuklandı ve Halife Âdıd'ın emriyle 18 Ocak 1169 tarihinde idam edildi. Daha sonra Şîrkûh vezirlik makamına getirildi.

Şîrkûh vezir tayin edildikten iki ay sonra öldü. Nûreddin'in kumandanlarının tavsiyesi üzerine Âdıd 26 Mart 1169 tarihinde Selâhaddin'i vezir tayin etti. Selâhaddin'i ve Oğuzlar'ı kendileri için tehlikeli gören muhalifleri, onları Mısır'dan atmak için Haçlılar'la iş birliği yaptılar. Üstâdüddâr* Emîr Cevher'in

Haçlılar'a bu maksatla yazdığı bir mektup Selâhaddin'in eline geçti; o da bir fırsatını bulup Emîr Cevher'i öldürttü. Bunun üzerine 21 Ağustos 1169'da Mısır'daki Sudanlı ve Ermeni askerler isyan ettiler. Selâhaddin'in askerleriyle isyancılar arasındaki iki gün süren şiddetli sokak çarpışmaları Selâhaddin'in tam bir zaferiyle sonuçlandı. Bu isyanda halifenin ve saraydakilerin isyancıları tuttuğu ortaya çıktı. Bunun üzerine Selâhaddin saray muhafız kuvvetleri kumandanlığına Bahâeddin Karakuş'u tayin etti. Bu isyan bir bakıma Fâtımî Devleti'nin sonu oldu. Çünkü artık bütün hâkimiyet Selâhaddin'in eline geçmişti.

Âdıd ile Selâhaddin arasındaki münasebetler iyi başladı. Halife, Selâhaddin'e bol ihsanlarda bulundu. Dimyat müdafaasından sonra Selâhaddin'in itibarı iyice arttı. 1170 yılı başlarında Âdıd'ın ve Mısırlı askerlerin elinde kalan son imkânlar da alındı. Bundan sonra Selâhaddin Şiî tarzında ezan okunmasını yasakladı. Fâtımî kadılarını azlederek yerlerine Sünnî kadılar tayin etti. Fâtımîler'in Câmiü'l-Ezher'deki propaganda merkezini kapattı ve Sünnî doktrinini kuvvetlendirmek için yeni medreseler açtı. 1170 yılı ortalarında da Âdıd'ın merasimle cuma ve bayram namazlarına çıkmasını yasakladı. Nihayet, Haziran 1171'de Nûreddin Zengî'nin Fâtımî hilâfetinin kaldırılmasını emreden mektubunun gelmesi üzerine Selâhaddin ve arkadaşları Fâtımî halifeliğinin kaldırılmasına karar verdiler. 7 Muharrem 567 (10 Eylül 1171) Cuma günü Mısır'da Abbâsîler adına hutbe okunmaya başladı. 10 Muharrem 567 (13 Eylül 1171) Pazartesi günü Âdıd'ın ölümüyle Fâtımî hilâfeti ve devleti resmen sona ermiş oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Umâretü'l-Yemenî, *en-Nüketü'l-ʿaṣriyye*, Bibliothèque National, AY, nr. 2147; Bundârî, *Senâ el-Berḳi'ş-Şâmî* (nşr. Ramazan Şeşen), Beyrut 1971, I, 70-117; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravżateyn*, Kahire 1287-88, I, 100 vd.; İbn Hallikân, *Vefeyât* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1968-72, II, 439-449; III, 110-112; İbn Haldûn, *el-ʿİber*, Bulak 1284 → Beyrut 1983, IV, 158-174; Makrîzî, *İttiʿâẓü'l-ḥunefâʾ*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3013, vr. 153ª-167ᵇ; a.mlf., *el-Ḫıṭaṭ*, Bulak 1270, I, 28, 174-175, 338, 359, 496-497; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, Kahire 1956 → Kahire 1383/1963, V, 294-297, 334-389; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 35-39; C. H. Becker, "Âdıd", *İA*, I, 139; G. Wiet, "al-ʿÂḍid li-Dīnillāh", *EI²* (Fr.), I, 202-203.

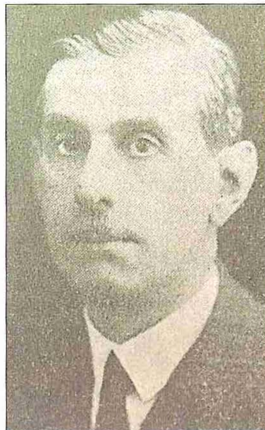
 RAMAZAN ŞEŞEN

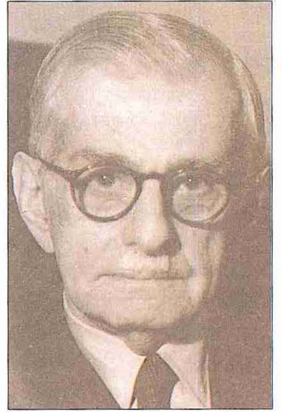
ADIVAR, Abdülhak Adnan
(1882-1955)

Çeşitli devlet hizmetlerinde bulunan ilim ve fikir adamı.

Soyu, XVI-XVII. yüzyılın tanınmış mutasavvıflarından Aziz Mahmud Hüdâyî'ye kadar uzanır. Babası Mektûbîzâde Ahmed Bahâî Efendi de dahil, ailenin hemen bütün fertleri ilmiye sınıfındandır. Abdülhak Adnan, babasının Gelibolu sancağı nâibliği sırasında orada doğdu. Liseyi Dersaadet Mekteb-i İdâdîsi'nde, yüksek tahsilini ise Tıbbiye Mülkiyesi'nde tamamladı (1905). Devrin idaresini beğenmeyerek Almanya'ya kaçtı; orada tanınmış profesörlerden Friedrich Kraus'un önce öğrencisi, sonra asistanı oldu.

Meşrutiyet'in ilânından sonra 1909'da Türkiye'ye döndü. Önce Tıp Fakültesi seririyat (klinik) şefliğinde, sonra da müdürlüğünde bulundu. Trablus Harbi'nde Hilâliahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin müfettişi olarak savaş alanında vazife yaptı. Geriye dönünce Hilâliahmer'in genel sekreterliğine getirildi. I. Dünya Harbi'nden önce Sıhhiye umum müdürü, sonra yedek binbaşı rütbesiyle Sahra Sıhhiye umum müdür muavinliğinde bulundu. 1917'de Halide Edip ile evlendi. Mütareke'nin ilânını müteakip İstanbul mebusu seçildi; fakat şehrin İtilâf devletlerince işgali üzerine eşi Halide Edip'le birlikte Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye fiilen katıldı (1920). Birinci Büyük Millet Meclisi hükümetinde Sıhhiye vekili, daha sonra meclis ikinci reisi oldu. Büyük Zafer'den sonra, Hariciye Vekâleti murahhası olarak İstanbul'a gönderildi. 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Bazı siyasî sebepler yüzünden, 1925'de eşi ile birlikte Avrupa'ya gitti.

Abdülhak Adnan Adıvar

Son yıllarında Abdülhak Adnan Adıvar

Bir müddet İngiltere'de, daha sonra Fransa'da kaldı. 1929'dan 1939'a kadar Paris'te Ecole des Langues Orientales Vivantes'da hocalık yaptı. Orada ilim tarihi araştırmalarına kendini veren Adıvar'ın bu sahadaki ilk eseri *La Science chez les Turc Ottomans*, Paris'te basıldı (1939). Aynı yıl İstanbul'a döndü ve Maarif Vekâleti tarafından tercümesine karar verilen *İslâm Ansiklopedisi* yazı heyetinin başkanlığına getirildi (1940). Başlangıçta sadece tercümesi düşünülen bu eser, onun gayretleriyle giderek büyük ölçüde telif bir ansiklopedi haline gelmiştir.

Adıvar bu arada, Paris'te neşredilen Fransızca kitabının genişletilmiş baskısı olan *Osmanlı Türklerinde İlim* (1940) ile *Tarih Boyunca İlim ve Din*'i (1944) yayımladı. 1946'da Demokrat Parti İstanbul listesinden bir dönem bağımsız milletvekili seçildi. İlmî ve siyasî faaliyetleri yanında bazı gazetelerde fikrî mahiyette çeşitli makaleler de yayımladı. Bunların bir kısmını *Bilgi Cumhuriyeti Haberleri* (1945), *Dur Düşün* (1950), *Hakikat Peşinde Emeklemeler* (1954) adlarıyla kitap haline getirdi. *Faust'a Dair Bir Tahlil Tecrübesi* (1939) ile *İslâm Ansiklopedisi* ve *Tarih Dergisi*'ndeki makaleleri kayda değer diğer çalışmalarını teşkil eder.

1 Temmuz 1955'te İstanbul'da öldü; mezarı Merkezefendi Kabristanı'ndadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Halide Edip Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, İstanbul 1956; Reşit Rahmeti Arat, "Dr. Adnan Adıvar", *Oriens*, VIII/1, Leiden 1955, s. 1-7; Ahmed Ateş, "Doktor Abdülhak Adnan Adıvar", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, nr. 1 (1955), s. 87-107; M. Cavid Baysun, "Doktor Adnan Adıvar", *Tarih Dergisi*, sy. 11-12, İstanbul 1956, s. 1-10; Orhan F. Köprülü, "Dr. Adnan Adıvar ve İslâm Ansiklopedisi", *TK*, VIII/95 (1970), s. 34-38; Fahir İz, "Adıvar", *EI² Suppl.* (İng.), I, 41-42.

 ORHAN F. KÖPRÜLÜ